

ЛІТЕРАТУРА

1. Деркаченко Ю. Співробітництво в процесі міждержавного усиновлення: міжнародно-правовий аспект / Ю. Деркаченко // К.: «Юридична Україна». – К. – 2005. – № 7. – С. 91–96.
2. Зоря А. Зарубежная семья: Права иностранных граждан на усыновление украинских детей / А. Зоря. – К.: «Юридическая практика». – 2001. – 10 с.
3. Комарова Н. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н. Комарова, Г. Бевз, Л. Волинець. – К.: «Центр стратегічної підтримки». – 1999. – С. 17–23.

Юлія Меркулова,

канд. юрид. н., доцент,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
УКЛАДАННЯ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА УСУНЕННЯ НЕГАТИВНИХ
ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Злочин завдає шкоди психічному стану як потерпілого, так і винного у його вчиненні. При здійсненні процедур відновного правосуддя (медіації сторін у кримінальному конфлікті) важливо забезпечити не тільки ефективний процес перемовин, але й подбати про укладання угоди, яка буде прийнятною для сторін, може бути виконана в розумному розмірі та певний термін часу, виключатиме вторинну травматизацію сторін й максимально сприятиме усуненню негативних психічних наслідків події для обох сторін.

Yuliia Merkulova

**PSYCHOLOGICAL FEATURES
OF CONCLUDING CRIMINAL AGREEMENTS
INVOLVING JUVENILES AND ELIMINATION OF NEGATIVE
PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE OFFENSE**

Crime harms the mental state of both victim and offender. During the restorative justice (mediation of the parties to a criminal conflict) it is important to provide not only an effective negotiation process, but also ensure the conclusion of agreement, which will be acceptable for both parties and can be accomplished in a reasonable time. It should also prevent secondary traumatization of parties and will best eliminate the negative mental effects for both sides.

У 2012 році вступив в силу новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), який докорінно змінив систему досудового провадження у кримінальних правопорушеннях. Зокрема, одним з нових для кримінального процесу положень, стало введення кримінального провадження на підставі угод, яке передбачене главою 35 КПК України. Головна мета цих новацій полягає у зменшенні кількості правопорушників, покарання яких пов'язане із ізоляцією від суспільства у місцях відбування покарання, перебування у яких часто стає кроком до подальшої криміналізації особи, а тому позбавлення волі і вважається менш ефективним засобом впливу, ніж застосування процедур так званого «відновного правосуддя».

Згідно ст. 468 КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені два види угод:

- 1) угода *про примирення* між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим *про визнання винуватості*.

Укладання угоди про примирення або визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру – на етапі досудового слідства або розгляду справи в суді (до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку).

Теоретичні аспекти кримінального провадження на підставі угод розглядалися у працях юристів: Ю. В. Бауліна, І. А. Войтюка, Т. А. Денисової, В. В. Землянської, І. І. Ємельянової, Н. С. Карпова, О. В. Коваленка, М. В. Костицького, В. М. Куц, Н. В. Лісового, О. М. Литвака, В. Т. Маляренка, Я. В. Мачужак, О. Р. Михайленка, О. Є. Соловійова, М. В. Руденка, Л. Д. Удалової, П. Л. Фріса, О. Н. Ярмиша, А. М. Ященко та ін. Серед зарубіжних науковців переваги відновного правосуддя досліджували І. Айртсен, Д. Ван Несс, Дж. Брейтуейт, Я. Валюк, Б. Вос, Л. Головка, М. Гроенхейзен, Г. Зер, Р. Коатс, Л. Корнозова, Н. Крісті, Д. Маєрс, Дж. Максвел, Р. Максудов, Т. Маршал, А. Моріс, С. Пен, М. Райт, Б. Стюарт, М. Умбрайт, М. Флямер, Н. Шатіхіна, В. Янг та ін. Дослідженню окремих аспектів проблеми психології відновного правосуддя на рівні галузевих юридичних наук присвячено окремі дисертації, а саме: П. В. Пушкар «Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження» (2005 р.), Ю. І. Микитина «Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні» (2010 р.).

Констатуємо їх значний науковий внесок у розроблення поставленої проблеми, водночас зауважимо, що досі залишається чимало дискусійних, недостатньо розроблених питань і аспектів, що пояснюються складністю й багатогранністю інституту відновного правосуддя. Складність ситуації полягає тут у невизначеності правового статусу медіатора, кваліфікаційних та психологічних вимог до нього, правових підстав проведення медіації; не розроблені алгоритми медіації та механізми контролю за виконанням угоди між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим).

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена необхідністю узагальнення теоретичних напрацювань та практичного досвіду застосування інституту примирення, його функціонального призначення, визначенням основних напрямків удосконалення кримінально-процесуального законодавства кримінального провадження й психологічного супроводу відновного правосуддя.

Метою публікації є обґрунтування положень теоретичного й практичного характеру, пов'язаних з законодавчим закріпленням кримінально-процесуальних засад відновного правосуддя з урахуванням вимог Конституції України та міжнародно-правових актів у галузі прав людини, досягнень юридичної та психологічної науки, а також формування на цій основі науково обґрунтованих позицій, спрямованих на вдосконалення регламентації процесуальних і психологічних засобів забезпечення прав людини, зокрема, неповнолітніх, за умов кримінального провадження на підставі угод.

Неповнолітнім учасником кримінального провадження може бути потерпілий (якщо злочин корисливий чи насильницько-корисливий спричинив матеріальну або немайнову шкоду, тілесні ушкодження малої та середньо важкості) компенсація якої можлива, а винний визнає свою провину й готовий компенсувати завдану шкоду в термін та спосіб, який закріплений в угоді про примирення сторін.

Важливим психологічним аспектом примирення сторін є не формальне, а щире визнання правопорушником своєї провини й готовність ображеного до прощення. Завдання медіатора – забезпечити можливість для порозуміння сторін, артикуляції ними своїх почуттів та думок, що потребує часу та уваги до психологічних нюансів. Йдеться про усвідомлення подій, що відбулися, та їх розуміння сторонами з урахуванням свідомих та не дуже усвідомлених спроб винного знайти підстави для самовиправдання власних дій (завдяки дії механізмів психічного захисту – раціоналізації, витиснення, проекції тощо), можливі зміни настрою та думок потерпілого, адже відчуття образи може повернутися, адже насправді задоволеними угодою були тільки законні представники сторін, які можуть перебрати укладання угоди на себе, фактично відсторонивши від переговорного процесу неповнолітніх, а в результаті потерпілий і надалі відчуватиме себе жертвою а звинувачений – злодієм.

Із вищенаведених міркувань випливає думка про важливість психологічного супроводження переговорів між сторонами, психологічного забезпечення відновного правосуддя, маючи на увазі відновлення «до злочинного» стану психологічної захищеності потерпілого (усунення комплексу «жертви злочину» – збереження у пам'яті людини відчуття безпорадності, безпомічності, болі фізичної й душевної – через розгубленість, приниження, страх), рефлексії набутого досвіду й вироблення раціональної моделі більш пильної та обережної поведінки.

В даний час проблеми кримінальної віктимології досліджуються в рамках кримінального права, процесу, юридичної психології [3; 4]. У вітчизняній науці найбільш активно досліджувався психічний стан потерпілих від статевих посягань. Пояснюється це нагальними потребами юридичної практики та важливістю попередження актуальних гострих станів (почуття жертвою власної провини, деструктивних намірів жорстоко помститися кривднику) та вірогідних віддалених наслідків («синдрому згвалтованих», труднощів у налагодженні комфортних стосунків з чоловіками у майбутньому тощо).

Психічний стан жертви може стати предметом психологічної, психіатричної або комплексної експертизи, яка дозволяє чітко визначити міру страждання потерпілого, визначити можливості та засоби відновлення попереднього стану психологічного комфорту, уточнити тимчасові межі відновлення, витрати на психологічну реабілітацію, які має компенсувати (якщо це можливо в принципі), винна сторона. Вторинна віктимізація особи пов'язана з відсутністю реагування на злочин, безкарність винного та неможливість отримати жодної компенсації, звинувачення жертви у тому, що трапилося (спровокував злочин) або в тому, що насмілилася покаржитись та відстоює свої права (таврування як «ябеди», «сутяги»).

Сама психологічна допомога потерпілому має бути диференційована залежно від виду злочину, віку потерпілого, часу, що минув після критичного інциденту, його тривалості (коли йдеться про систематичне насильство, переслідування впродовж кількох днів чи місяців), часу, що минув після злочину, тих взаємин, що мали місце між сторонами до злочину, на етапі порушення справи, під час медіації сторін, а також стосунків між ними у майбутньому (якщо сторони – родичі, сусіди будуть, хочуть вони того чи ні, якимось «перетинатися» у майбутньому).

Тавро насильника та злочинця впливає на психічний стан правопорушника та ставлення до нього оточуючих, адже примирення сторін не означає невинуватості, не є формою реабілітації правопорушника.

Пом'якшення кримінальної відповідальності не виключає збереження відчуття провини, сорому й прагнення до самопокарання аж до формування намірів вчинити собі каліцтво чи самогубство.

Правопорушнику важливо зрозуміти, які причини призвели до вчинення ним злочину – чи він «нормальний» (?), що треба зробити в плані самокоригування, щоб виключити у майбутньому рецидивів. Підлітку не варто переконувати себе, що причина в тому, що він «не знав, що бити людей не гарно», а в тому, що він не вміє вгамовувати лють або контролювати свій статевий потяг, неспроможний стримувати агресивні реакції, надто імпульсивний або має спотворену систему цінностей, не спроможний стати на бік жертви? Варто зауважити, що правопорушники часто вважають винними у своєму покаранні міліцію, яка «упіймала», потерпілого, бо він скаржився, свідків, бо викрили вину – кого завгодно, але не себе самого. Сучасна пенітенціарна система вбачає своє завдання саме у налаштуванні кривдника на щире і дієве каяття, відшкодування завданої шкоди, а тому відновне правосуддя й ухвалена угода сприяють виправленню правопорушника більше, ніж суворе покарання й фізичні страждання.

У межах практичної психології нагромаджений певний досвід психологічного коригування негативних психічних станів неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів. Ці дослідження отримали широке розповсюдження в усьому світі, адже у справах про статеві злочини проти малолітніх та неповнолітніх очевидно, що психічно незріла жертва часто виявляється єдиним свідком вчиненого, а винуватий, як правило, хтось з знайомих чи близьких людей.

В останній час юристи більшу увагу стали надавати питанням відшкодування заподіяної жертві моральної шкоди та на суд покладається завдання оцінити в грошовому еквіваленті ступінь фізичних і моральних страждань потерпілого (з урахуванням конкретних обставин справи та індивідуальних особливостей жертви). У зв'язку з неоправданими матеріальними засобами (у ряді випадків) збитку, понесеного жертвою, доводиться ставити питання про психологічну та соціально-психологічну реабілітацію, санаторно-курортне лікування, якість життя й мінімізацію віддалених наслідків заподіяної шкоди, про створення відповідних фондів, реабілітаційних центрів.

Законодавство Польщі, Німеччини, Франції, РФ передбачає захист потерпілих та оплату медичної та психологічної допомоги, навіть якщо винний не встановлений. Про жертви злочинів в Німеччині піклуються також близько 3000 позаштатних співробітників благодійної організації «Біле кільце». У кожному регіональному управлінні поліції працюють уповноважені із захисту жертв злочинів, але вони перевантажені роботою, і їм часто бракує часу, щоб ознайомитися з кожним конкретним випадком. Аналогічна організація створена нещодавно в Росії («Спротив») [5], для захисту та підтримки потерпілих, до яких ставлення поліції не дуже «терапевтичне». Зростає активність захисників прав людини і в Україні. Так, проекти Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедури медіації (посередництва)» та «Про медіацію» (реєстр. № 2425а та № 2425а-1), спрямовані на законодавче закріплення альтернативних способів вирішення конфлікту між правопорушником і потерпілим за допомогою медіатора.

Асоціація адвокатів України нещодавно ініціювала «круглий стіл», де була розглянута можливість здійснення адвокатом функцій медіатора в контексті Закону «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»; кваліфікаційні вимоги, що ставляться до медіатора. Медіація як інноваційний підхід до попередження та розв'язання спорів і конфліктів за участю дітей має потенціал та перспективу впровадження в Україні, адже дозволить у гнучкий спосіб враховувати найкращі інтереси дитини, особливості її фізичного та психологічного стану. При цьому фахівці органів державної влади, що нині уповноважені працювати з дітьми, мають усвідомити роль психологічних знань у системі попередження та розв'язання конфліктів за участю дітей, на основі медіації сторін та укладання відповідних угод між ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будякова Т. Виктимологическая профилактика преступлений, причинивших моральный вред : автореф. дис ... д-ра юр. наук : 12.00.08. – Тамбов : Тамбовский государственный университет, 2010. – 41 с.
2. Кирилін О. Особливості укладання угод у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / О. Кирилін // Право України, 2013. – № 11. – С. 267–273.
3. Малкина-Пых И. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Малкина-Пых. – М. : Изд-во Экс-мо, 2006. – 1008 с.
4. Христенко В. Психология поведения жертвы : учебное пособие / В. Христенко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 416 с.
5. Щербанева Н. Социально-психологическое сопровождение жертв сексуальных насильственных преступлений / Н. Щербанова. – Армавир, ПОЛИПРИНТ ИП А. Н. Чайка, 2012. – 208 с.
6. Межведомственный проект по оказанию помощи свидетелям и потерпевшим [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.soprotivlenie.org/?cid=14&id=6&t=v>.